

Johannes Houwink ten Cate en Bob Moore, *Het geheime dagboek van Arnold Douwes, Jodenredder* (Amsterdam: Boom, 2018, 352 pp., ISBN 9789024415670).

Wie tijdens de Tweede Wereldoorlog actief was in de illegaliteit zal zich wel twee keer bedacht hebben voor hij of zij een dagboek ging bijhouden. Het gevaar dat zo'n geschrift in handen zou vallen van de Duitse bezetter, met alle desastreuze gevolgen voor het verzetsnetwerk én voor alle onderduikers, was immers veel te groot. Het is dus een ongedachte buitenkans dat wij nu toch kunnen beschikken over zo'n dagboek. Hoewel een zekere roekeloosheid schrijver Arnold Douwes (1906-1999) niet vreemd was, was hij zich zeer bewust van de risico's. Per portie begroef hij de papieren in de tuin van een kennis en wanneer hij de oorlog niet overleefd had, zou zijn dagboek voorgoed verloren zijn gegaan. Wat een geluk dat dat niet gebeurd is!

De domineeszoon Douwes, geboren in 1906, leek een maatschappelijk weinig succesvol bestaan tegemoet te gaan. Al vroeg werd duidelijk dat hij moeite had met autoriteit. Behalve een gedegen opleiding mislukte ook zijn vooroorlogse emigratie-avontuur in de Verenigde Staten en Canada. Daarna maakte hij wel met goede resultaten de Tuinbouwschool af. Zich ergens vestigen deed Douwes niet, tot hij op een zwerftocht in de zomer van 1942 belandde bij de verzetsman Johannes Post (1906-1944) in Drenthe. Dankzij hun beider activiteit en die van Douwes' Joodse vriend en verzetscollega Max Léons (1921-2019) werd het onaanzienlijke dorp Nieuwlande een centrum van verzet en onderduikhulp. In 1983 kregen 202 mensen uit die kleine gemeenschap de Yad Vashem-onderscheiding als Rechtvaardigen onder de Volkeren. De onderduikhulp onderscheidde zich van elders doordat het veelal volwassen Joden betrof, terwijl kinderen of niet-Joodse mannen die zich aan de Arbeitseinsatz wilden onttrekken veel makkelijker onder te brengen waren.

Het dagboek, dat loopt van 3 juli 1943 tot 10 oktober 1944, biedt een blik van binnenuit op het reilen en zeilen van een onderduiknetwerk. Douwes neemt geen blad voor de mond: zijn afkeer en verontwaardiging over de slappe houding van het Nederlandse volk als geheel en de onnoemelijk vaak geweigerde hulp spat soms van de bladzijden, vooral wanneer koningin Wilhelmina op Radio Oranje hoog opgaf van de 'flinke' houding en de ongebroken geest van de Nederlander. Douwes weet wel beter als hij weer eens tevergeefs leurde met Joodse hulpzoekers of als hij de magere opbrengst ziet van zijn 'collecte' om de hele operatie met honderden onderduikers financieel draaiend te kunnen houden. Maar nauwelijks minder groot is zijn verontwaardiging over lastige onderduikers die ruzie maken met hun

onderdakgevers, zich te goed voelen voor huishoudelijk of boerenwerk, onredelijk veeleisend zijn in de boodschappen waar zij hun contactpersonen op uit sturen of die verschrikkelijk onvoorzichtig zijn in hun correspondentie, met bijvoorbeeld een overvloed aan Jiddische uitdrukkingen, namen van mede-onderduikers of zelfs namen en adressen van onderduikgevers. Soms betonen onderduikers zich ondanks standjes en vermaningen bijzonder hardnekkig en meer dan eens komt het ook voor dat ze dreigen anderen te verraden als ze hun zin niet krijgen. Douwes en zijn makkers overwegen een enkele keer wel om de lastpak te liquideren, maar zover komt het nooit.

Andere liquidaties, van NSB'ers of foute politiemannen, komen wel voor in Douwes' dagboek, al lijkt hij daar niet zelf rechtstreeks bij betrokken te zijn. Wel is duidelijk hoe hij en zijn netwerk zich zeker niet alleen met onderduikhulp bezighielden: overvallen op distributiekantoren en gevangenschappen, het vervalsen en verhandelen van persoonsbewijzen, de opslag van wapens, het verspreiden van illegale krantjes, en dus zo nu en dan een liquidatie, bij het hele scala aan verzetswerk zijn zij betrokken. Het eindeloos heen en weer fietsen tussen Dedemsvaart, Hoogeveen, Coevorden en Nieuwlande, al dan niet met een passagier achterop en met als slaapplek soms niet meer dan een keukenvloer met een tafelkleed als deken, maakte het werk ook fysiek zwaar.

Behalve een inkijkje in de dagelijkse perikelen van een verzetsnetwerk, biedt het dagboek van Douwes ook een sfeerbeeld van die periode. Naast het al genoemde gebrek aan behulpzaamheid, schrijft Douwes ook over de anti-Duitse moppen die de ronde deden en in contrast daarmee de voorvallen waaruit de bruutheid van de bezetter bleek. Zo noteert hij op 4 maart 1944:

Mijn zuster Ber[tha] vertelde me over een jongetje dat 'Mof' had gezegd. De vader werd op het matje geroepen en voor de keus gesteld: of hijzelf naar [kamp] Vught, of zijn zoontje een pak slaag. Hij koos het laatste, hij moest de jongen zelf brengen. Zo gebeurde het. De zoon werd voor zijn ogen doodgeslagen. (174)

Uit dit aangrijpende citaat wordt tegelijk zichtbaar hoe zorgvuldig maar onnadrukkelijk de bezorgers van het dagboek, Johannes Houwink ten Cate en Bob Moore, te werk gaan, met tussen vierkante haken een verduidelijkende aanvulling. Soms gaan zij daar wel wat ver in, zoals wanneer zij de naam Hitler van de toevoeging '[Adolf]' voorzien. Maar zij hebben een indrukwekkende hoeveelheid werk verzet in het opsporen van biografische gegevens van alle personen die, vaak onder pseudoniem of alleen met een bijnaam, in het dagboek voorkomen. Archiefonderzoek, lokale geschiedschrijving en eigen vraaggesprekken met de dochters en andere relaties van Douwes liggen daaraan ten grondslag. Het is pijnlijk om in de epiloog te lezen hoe de karaktereigenschappen die Douwes bij

uitstek geschikt maakten voor het verzetswerk hem in normale tijden tot een onaangenaam, zelfs onmogelijk mens maakten.

Het beeld dat uit dit dagboek oprijst komt sterk overeen met het beeld dat Jacques Presser schetst in *Homo submersus* (2010), een gefictionaliseerd dagboek geschreven tijdens zijn onderduik op de Veluwe. Presser schreef weliswaar vanuit de positie van onderduiker, maar gaf ruimte aan het perspectief van de onderduikgever door de niet-Joodse Wim de Bondt veel aan het woord te laten. Ook hier zien we de branie, maar net zo goed de toewijding bij de organisator van het onderduiknetwerk, de lastige onderduikers, de erotische verwickelingen, de problemen om aan voldoende geld, bonnen en vervalste persoonsbewijzen te komen, en de andere vormen van verzet waar de onderduikgevers bij betrokken zijn. Hoewel Presser zijn dagboek in een fictionele vorm heeft gegoten, zijn deze beide boeken in hun opmerkelijke overeenstemming bijna als een tweeluik te beschouwen.

Het dagboek van Douwes is door de bezorgers voorzien van een goed en handzaam overzicht van de bezettingsjaren in Nederland (21-58). Dit is des te waardevoller, omdat Indiana University Press in 2019 een Engelstalige uitgave van het boek heeft uitgebracht, *The Secret Diary of Arnold Douwes: Rescue in the Occupied Netherlands*. Voor internationale studenten is de inleiding een bijzonder bruikbare informatiebron over de Nederlandse situatie en ontwikkelingen tijdens de oorlog, terwijl het voor Nederlandse geschiedenisstudenten ook handig is om zo'n overzicht in kort bestek te hebben.

Dit unieke document is een belangrijke aanvulling op de toch enorme hoeveelheid literatuur die er al is over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Het dagboek van Douwes is overigens niet altijd even boeiende lectuur: bij het lezen over de eindeloos vele contacten en het voortdurende op en neer gereis kan de verveling wel eens toeslaan, maar zo gaat dat wel vaker met primaire bronnen. De voorbeeldige tekstbezorging met toelichtende noten, namenregister en inleiding maakt dit tot een belangwekkend boek, dat zowel beroepshistorici als een breed publiek zal aanspreken.

Bettine Siertsema, Vrije Universiteit Amsterdam